

Gudsbilde - selvbilde - kjønnsidentitet

Rapport fra en konferanse om religion, livssyn og kvinneroller

Arrangør: Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn
Støttet av Fritt Ord

Konferansen "Gudsbilde - selvbylde- kjønnsidentitet samlet nær 100 deltakere med forskjellige religioner og livssyn søndag den 6. mars 2005. Åshild Refsdal innledet med sang akkompagnert av Ellen Marie Carlsen Sunde på klaver.

Ella Ghosh leder for Senter mot etnisk diskriminering åpnet konferansen.

Samarbeidsrådets leder Jan Benjamin Rødner avsluttet og understreket behovet for å beskytte trossamfunnenes indre liv fra statlig inngripen. Han takket Fritt Ord som støttet konferansen økonomisk.

Temaet sett innenfra

Fem kvinner fra ulike tros- og livssynssamfunn holdt innlegg om kvinners virkelighet i egne samfunn under den felles tittel Gudsbilde – selvbylde – kjønnsidentitet.

- 3 Islam: Anne Sophie Roald dosent (Associate Professor), Malmø Høgskola.
- 4 Jødedom: Lynn Feinberg. Hun har hovedfag i religionshistorie med hovedvekt på kvinner og jødedom og har påbegynt utdanning til rabbiner.
- 8 Den norske kirke: Anne Hege Grung leder av Emmaus og prest i Den norske kirke.
- 10 Buddhisme: Karen Hagen Liste. Hun er buddhistisk nonne.
- 13 Humanisme: Bente Sandvig, fagsjef i Human-Etisk Forbund.

Temaet sett utenfra

- 15 Likestilling, religion og livssyn ved Lars Christensen, nestleder hos Likestillingsombudet
- 16 Religionsfrihet et hinder for likestilling/likestilling et hinder for religionsfrihet ved førsteamanuensis Berit Synnøve Thorbjørnsrud, Oslo Universitet

Innledninger til workshops

- 17 Utfordringer i familielivet: Nasim Riaz leder av kvinnegruppa i Islamsk Råd
- 19 Kvinnens kår i den norske kirke: Marianne Bjelland Kartzow stipendiat ved Det teologiske fakultet og prest i Dnk.
- 21 Holisme og likestilling: Jens Petter Elvestad, styremedlem i Holistisk Forbund
May Lisbeth Myrhaug, magister i religionshistorie, holdt en workshop med tittel: Kvinner i skjæringspunktet mellom religiøse og sekulære krav.

Forsidebilde: Lynn Feinberg, Mosaisk Trossamfund, Karen Hagen Liste, Buddhistforbundet, Moa Myklebust, Human-Etisk Forbund. Foto: Arild Knutsen.

Islam

av Anne Sophie Roald

Da jeg leste tittelen for konferansen oppfattet jeg at konferansen hadde et kristent utgangspunkt. I den kristne teologien søker kvinner ofte etter hvilke muligheter det finnes for å identifisere seg med det guddommelige. Mannen er sett på som Guds avbilde og gjenspeiler Hans herlighet som det står i Paulus; 1 Korintierbrevet 11: 5-7, mens kvinnen gjenspeiler mannens herlighet. Dette betyr jo i prinsipp at også kvinnen er skapt i Guds bilde, men i andre ledd og ikke i første som mannen.

I den islamske teologien er det annerledes. Teologene har lagt og legger fremdeles vekt på at mennesket IKKE er skapt i Guds bilde. Gud, Skaperen, er helt annerledes enn det skapte. Mange teologer går selv så langt i ønsket om å forsterke denne Guds annerledeshet at de hevder at mennesket ikke kan sammenlignes med noe av skapelsen. I Koranen står det for eksempel at Guds hånd hviler over de troende og at Gud sitter på sin trone. Disse teologene mener da at det ikke er tillatt å sammenligne denne Guds hånd med den menneskelige hånden; med kroppsspråk er det lett å peke på sine egne hender eller holde dem opp når en snakker om Guds hånd. Men dette skal en muslim ikke gjøre ifølge dette synet. En skal bare konstatere at det står Guds hånd uten å forklare, indikere eller å peke på. En annen teologisk retning mener at begrepet Guds hånd er en metafor for Guds kraft eller makt. De teologiske diskusjonene om Guds attributter eller karakteristikk viser hvor viktig det er i den islamske teologien ikke å sammenligne Guds attributter med menneskers eller det skapte.

Hankjønn språklig sett

Det kan innvendes at Gud i islam beskrives i hankjønn: Han. Til tross for det tidligere resonnementet er jo Gud hankjønn språklig sett og dette forsterker mennenes mulighet til å identifisere seg med det guddommelige i kontrast til kvinnene. I den vestlige diskursen anses språket å være bærer av holdninger som forplanter og brer seg ut nettopp gjennom språket. Teologer forklarer årsaken til at Gud er hankjønn i Koranen og i den islamske teologien med at i det i det arabiske språkets grammatikk kun finnes to kjønn; hankjønn og hankjønn og at hankjønn er det grammatisk sterkeste. Det vil si at om det finnes to menn og to kvinner er det hankjønnstallet som anvendes. På samme måte skrives det grammatiske flertallet i hankjønn selv om det finnes 100 kvinner og bare en mann. Ettersom Gud i Koranen av og til betegner seg som "vi" er det utfra den grammatiske logikken ikke urimelig at Gud

fremstilles i hankjønn. Selvfølgelig kan selv dette argumentet motsies med at undertrykkelse ligger i språklige strukturer og at nettopp det at Gud omtales i hankjønnstermer, forsterker den mannlige overhøyhet.

I den islamske kvinnefrigjøringsdiskursen legges det ikke særlig vekt ved gudsbilde når kjønnsidentitet står på agendaen. Dette kan ha å gjøre med at den islamske kvinnefrigjøringen er av nyere dato enn den kristne og den jødiske og i et utviklingsperspektiv er denne ennå ikke kommet til samme punkt som disse har gjort. Den islamske kvinnekampen har helt andre interessefelt i dagens situasjon. For eksempel kjemper muslimske kvinner i dag for å kunne få være med i tolkningsprosessen og dette er et av de viktigste kampområdene. Den underordnede stillingen som kvinner har i den tradisjonelle lovgivningen har ført mange muslimske kvinner bort fra islam, men det finnes mange som både vil ha et religiøst engasjement og samtidig kunne leve et meningsfullt liv i den virkeligheten de befinner seg i. Jeg skal identifisere de viktige kampområdene:

- Kvinners rett til en stemme i tolkningsprosessen
- Samme mulighet - politikk; likestilling
- Kvinnens rett til skilsmisse

Storsamfunnet og selvbildet

Skapelsen av muslimers selvbilde er også viktig i forhold til storsamfunnet. Å hele tiden bli nedvurdert av majoritetsdiskursen påvirker bildet av seg selv. Man får et negativt selvbilde.

I debatten om sjalet ligger et paradoks: Om det virkelig var så at storsamfunnet var interessert i å styrke muslimske kvinner burde kvinnene faktisk gis arbeid istedenfor å nektes jobb på grunn av at de har sjalet. Den fremherskende idéen i dagens Norge er at økonomisk uavhengighet leder til individets frihet. At muslimske kvinner da får jobb istedenfor å nektes jobb på grunn av sjalet vil, nødvendigvis lede til at kvinners mulighet til å frigjøre seg øker.

Jødedom

av Lynn Feinberg

Den jødiske menigheten i Oslo som jeg tilhører og har vokst opp i, holder i sin synagoge en ortodoks jødisk gudstjeneste. Dette vil si at jødedommen som fremmes er sterkt tradisjonsbundet. Men selv om synagogen og menigheten i Oslo opprettholder en ortodoks jødisk form, er det viktig å understreke at det kun er et fåtall norske jøder som lever strengt i henhold til de jødiske levereglene i dag. De fleste overholder bare enkelte tradisjoner i sin hverdag, og for mange er det å være jøde mest knyttet opp mot en kulturell tilhørighet fremfor en religiøs.

Mennesket er mann

Ifølge enkelte jødiske lærde er det bare mennesker som overholder alle de jødiske forpliktelsene, inkludert de som er knyttet til tid, som det å be tre ganger daglig, som kan defineres som et helt menneske i jødisk forstand. Dette vil i praksis si bare jødiske menn. Videre er et jødisk menneske definert i Talmud¹, den muntlige loven, som en som er overhode og leder av en husholdning. I det jødiske lovverket, slik det utdypes i Talmud er forhold som gjelder kvinner, bare viktige i de sammenhenger der kvinner har relasjoner til menn². Det omfatter da særlig regler for når en kvinne går over fra å være under sin fars ansvarsområde til å komme inn under sin manns herredømme. Andre regler som omhandler kvinner, er knyttet til rituell renhet innen ekteskapet og regler omkring kvinners status i forhold til å bli forlatt, skilt eller enke³. Disse reglene er i bunn og grunn skapt av menn i et samfunn der det var vanlig å forstå kvinner som underlagt en manns hushold. Mange av disse forholdene er ikke lenger gjeldende i praksis.

Kvinner har ansvar for hjemmet

Innenfor ortodoks jødedom er det fortsatt slik at det bare er menn som kan bli rabbinere. Og det er bare han som kan godkjenne kvinners eventuelle utvidede rettigheter basert på en tolkning av talmudiske diskusjoner. Kvinner har ansvar for hjemmet, herunder matlagning og barn, men hun har ingen besluttsende myndighet i religiøse eller rettslige sammenhenger. I det jødiske samfunnet i Oslo har kvinner mange ansvarsområder på et mer organisatorisk, ikke-religiøst plan. Vi har for eksempel nå vår første kvinnelige forstander i menigheten.

Renhetsregler

En jødisk kvinne er forpliktet til å overholde alle de samme levereglene og religiøse forpliktelsene som menn, bortsett fra de tidsbundne forpliktelsene og ritualene knyttet

til disse. Hennes tidsbundne forpliktelser er å tenne lys som innleder den ukentlige shabbat, ta deig fra brødet som bakes til shabbat til minne om delen som ble gitt prestene i tempelet samt å overholde de rituelle renhetsreglene i forbindelse med menstruasjon og fødsel i ekteskapet. Hun kan overvære gudstjenesten og resitere bønner i plenum med forsangeren og mennene, men hun er ikke pålagt det da ansvaret for barn og eldre er viktigere. Hun er heller ikke pålagt å si Kaddish, bønningen som sies for en nær slektning som er død, men skal høre at den blir sagt av en stedfortreder, helst hennes mann eller sønn. Uansett blir kvinner ikke regnet som en av de ti menn som er påkrevd for at en gudstjeneste skal kunne holdes. I synagogen sitter kvinnene tradisjonelt på et galleri ovenfor mennene eller bak et forheng bak mennene⁴. I Oslo sitter kvinnene på et galleri. Årsaken til dette, ifølge halakhiske⁵ regler, er at kvinner ikke må sees av menn under gudstjenesten. Det er også de som hevder at en kvinnes stemme ikke må høres under gudstjenesten. En av årsakene som legges til grunn for at en kvinnes stemme ikke skal høres og at en kvinne ikke må sees under gudstjenesten, er at kvinner kan forstyrre menn under deres bønn og komme i skade for å avlede dem til seksuelle fantasier. Andre forklarer at dette bare omfatter en enkelt kvinnes solosang og at kvinners stemmer ellers godt kan høres blant menns stemmer, og dette er slik det praktiseres i synagogen i Oslo.

"Den andre"

Det er ikke tvil om at den jødiske kvinnen har status som "den andre", "mannens motsetning" og på mange måter det ukjente, fremmede, det som ikke kan kontrolleres og det som er "av natur" i det rabbiniske lovverket⁶. Men man kan også finne uttalelser fra jødiske mystikere som sier at kvinnen ikke trenger alle de samme religiøse forpliktelser som menn. Hun er allerede på et høyere åndelig stadium⁷, og ved hver barnefødsel forøker hun sitt guddommelige lys.⁸ Gjennom fødsel og menstruasjon er hun mer i kontakt med skaperen og derfor ikke i samme grad som menn trenger å bli påminnet det å ære G-d gjennom regelmessig bønn, og flere religiøse forpliktelser. I Talmud og midrash litteraturen, jødiske religiøse fortellinger, fremstilles kvinner enten som den perfekte feminine tilrettelegger av nærmest guddommelig karakter, eller som den verste heks – det er få nyanserte fremstillinger av kvinner. Allikevel har kvinner en viktig rolle i det jødiske bildet. En

mann kan ikke anses som hel uten at han er gift, og kan ikke ordineres til rabbiner som ugift.

Innen retninger som konservativ, reform- og andre liberale former for jødedom⁹ er det vanlig at menn og kvinner sitter sammen under gudstjenester og at alle telles for å oppnå en minjan, minst ti personer, antallet som må til for å holde gudstjeneste. Også kvinner kan idag bli ordinert til rabbiner innen disse jødiske retningene. Dette er en viktig begynnelse mot at kvinner selv kan ta del i og tolke og forme sin egen religiøse tradisjon. Men selv om det finnes slike alternativer andre steder i verden, er dette ikke tilfellet i Oslo.

Klare kjønnsroller i forhold til tradisjonen

Jeg har vært opptatt av kjønnsrollemønstre og det å forstå hvordan jeg som kvinne kunne praktisere jødedommen på premisser som ikke gikk på bekostning av min egen verdighet i mange år. Som ung mor til to gutter begynte jeg å utforske det jødiske rommet med et oppriktig ønske om å finne en ramme som nærer meg åndelig. Dette var etter at jeg hadde vendt ryggen til min jødiske bakgrunn i mange år og utforsket andre åndelige tradisjoner. Det følte riktig å ha mine barn i den jødiske barnehaven og skape en jødisk ramme omkring våre liv, selv om dette ikke betydde at vi levde strengt ortodoks. Men som enslig mor ble det snart veldig tydelig for meg i hvilken grad opprettholdelsen av et jødisk liv bygger på det heterogene ekteskapet med klare kjønnsroller i forhold til tradisjonen. Jeg ble nødt til å innta roller som tradisjonelt var menns i fravær av en voksen mann i mitt hjem. Dette i seg selv gjorde at jeg ble mer oppmerksom på kjønnsforhold innen tradisjonen som helhet.

Som helt liten pike husker jeg hvordan det var å stå sammen med bestefaren min nede i synagogen blant mennene med sine store hvite bønnestolper, der den egentlige gudstjenesten foregikk. Etter hvert ble jeg for stor til dette og måtte sitte med kvinnene på damegalleriet. De fleste av kvinnene jeg kjente kunne verken lese hebraisk eller følge med i gudstjenesten og brukte det meste av tiden til å prate sammen. Det skjulte budskapet var at det som egentlig var av verdi innen jødisk liv, var det som mennene gjorde, det at min mor og mormor lagde mat og var gjestfrie telte ikke helt likt – det var det som min bestefar og far fortalte og gjorde som var mest spennende syntes jeg. Det var også et skjult budskap som ble formidlet av både min bestefar og min far om at kvinner ikke helt var til å regne med. Jeg gjorde derfor mitt beste for å bli som far. Det var først mye senere at jeg forsto at denne slags kjønnsrolleforståelse var en underliggende føring i den jødiske religiøse kulturarven, at kvinner egentlig ikke regnes som hele mennesker i en religiøs forstand, at de var mer knyttet til det materielle og praktiske liv, ikke det åndelige. Dette var med til å skape en indre splittelse i forhold til min egen identitet som kvinne som det har tatt lang tid å hele. Ikke minst har det vært smertefullt å oppleve at min spiritualitet ikke egentlig hadde noe sted å bli rommet innen min egen tradisjon, og at det som helst ble krevd av meg, var at jeg var en god husmor og en til-

rettelegger for mannens spiritualitet. For en som er vokst opp i Norge på 1960- og 70-tallet var dette ikke en rolle jeg kunne falle til ro med og jeg ble gradvis klar over andre alternativer.

G-d ble tatt for gitt

Jeg tror ikke min jødiske oppdragelse er enestående mht at min G-dsforståelse egentlig aldri var et fokus for samtale da jeg var barn. Det var et ikke-tema, noe som ble tatt for gitt, men aldri snakket om. Det var først da jeg som voksen begynte å lese om kabbala, jødisk mystisisme, og etter omfattende psykologisk arbeid at jeg forsto at G-d også kunne forstås som helt nær og personlig og kjærlig samtidig som ufatteleg, uendelig, oppnåelig og enhetlig og ikke dømmende og kritisk slik jeg oppfattet det jeg trodde var G-d som barn. På mange måter er det ikke vanlig jødisk praksis å snakke om G-d, hovedfokuset er på handling og religiøs praksis, men allikevel kan ikke de teologiske bildene som formidles gjennom liturgien underkjennes.

Innen jødedommen lærer vi at G-d er én, udelelig og ideelt sett forstått som værende uten kjønn. G-d forklares som å være bortenfor menneskers fatteevne. Men er det egentlig slik i praksis?

Mange har kanskje hørt at jødiske menn hver morgen takker G-d for at de ikke er skapt til kvinne, men dette er faktisk bare en liten brøkdel av hele problemstillingen. Den ortodokse jødiske bønneliturgien som brukes til gudstjenester, innvielsen av shabbaten, velsignelser i dagliglivet og ellers der bønner og velsignelser er påkrevd, slik den er formulert i bønneboken Siddur, er sterkt androsentrisk i sitt språk og form. Det hebraiske språket som bønnene er skrevet i, er sterkt kjønns spesifikt. Dvs. at alle pronomen bøyes både i kjønn og tall i forhold til subjekt og objekt. Dette er ikke et kjønnsnøytralt språk. Flerstallsformer blir oftest presentert i hankjønn og brukes bare i hunnkjønn der det kun er snakk om en gruppe kvinner uten menn. Liturgien presenterer G-d som grammatisk hankjønn og bruker overveiende maskuline metaforer som universets Konge, universets Hersker, vår Far, vår Konge eller Far, den barmhjertige.

I den daglige religiøse praksis er det vanlig å utsi Brakhot, velsignelser, i små korte formularer som tilkjenner G-ds tilstedeværelse i forkant av de bud jøder er pålagt å utføre. Dette kan beskrives som en slags oppmerksomhetstrening der vi knytter oss til G-d gjennom våre handlinger. Dette er en praksis som også gjelder for kvinner. Den daglige bønneliturgien består også av en hel rekke slike brakhot. Alle brakhot begynner med formularet: "Barukh ata JHVH eloheinu melekh haolam ...", Velsignet være Du (maskulin tiltaleform) JHVH (leses: adonai, som betyr min Herre eller min Mester), vår Gud, universets Konge.....

Hva gjør språket med oss

Hva gjør dette språket med kvinnelige brukere, hva gjør det med meg? Det skal her innskytes at mange jøder i dag ikke forstår hebraisk, og ofte er tekstene oversatt i et litt mer kjønnsnøytralt språk. Derfor er det ikke uvanlig at man bruker

de vanligste av disse hebraiske formularene uten egentlig å ha et forhold til det som sies utover det kjente i språkets rytme og melodi. Men forstår man hebraisk slik jeg gjør, er dette tekster som lett underbygger en underliggende forståelse av at G-d er mannlig i sin utforming og at kvinner ikke regnes som normative mennesker. Når man i tillegg ber til våre forfedres, Abrahams, Isaks og Jakobs G-d og ikke til formødrenes G-d, understrekes denne skjevheten.

Det er ikke bare meg som har bemerket og reagert på dette virkelighetsbildet. Med feminismen på 60- og 70-tallet kom også jødiske kvinner på banen med sine betraktninger og erfaringer. I løpet av de siste 20 - 30 årene, særlig i USA, har jøder, ofte i grupper med bare kvinner, dannet mindre uformelle fora kalt havurah der de har utforsket jødiske former for bønn og tilbedelse og der språket i liturgien er blitt bearbeidet til å være mer kjønnsinkludert. Gradvis har slike bønnetekster også funnet veien til ikke-ortodokse jødiske synagoger. I slike tekster finner man bruk av metaforer som viser til G-d i en mer kjønnsnøytral språkdrakt eller gjennom vekselvis bruk av hunnkjønn og hannkjønn i omtalen av G-d, samt bruke andre G-ds-metaforer som lettere lar seg kople til et feminint eller kjønnsnøytralt språk i de tradisjonelle bønnene og velsignelsene. Det er vanlig å finne Guds navn erstattet med Jah-et mer kjønnsnøytralt navn på G-d enn A-i (vår herre), eller Shekhina¹⁰, som innen kabbala, blir forstått å være Guds feminine del, aspekt, eller Guds iboehet. Et annet uttrykk som brukes er makor, eller 'ein, som begge betyr kilde, opprinnelse.

En annen nyere tilnærming er bruken av flere enkeltstående bønnelinjer fra de ellers lange tradisjonelle tekstene, som gjentas repetitivt som et mantra. Men denne utviklingen har ikke noe motsvar innen ortodoks jødedom. Der fastholdes kjønnsrollemønstrene med grunnlag i tradisjonen og liturgien forblir uforandret slik den er gjengitt i den tradisjonelle bønneboken. I min søken har jeg måttet reise over Atlanterhavet for å finne et jødisk felleskap der også jeg blir talt og regnet med i bønnen og gudstjenestens språk. Det er der og under slike betingelser at jeg nå utdanner meg til å bli rabbiner.

Privat bønn

Så hvordan orker jeg å tilhøre en religion som underkjenner min rett til å være en aktiv del av den religiøse forsamlingens utøvelse og som gjennom hele liturgien konsekvent omtaler G-d i mannlige termer, der jeg ikke får ta aktiv del i mange religiøse funksjoner? Dette er faktisk spørsmål jeg stadig bryter med. Da jeg oppdaget at jeg i hvert fall for meg selv kunne bruke et hebraisk liturgisk språk der jeg vekslet med å omtale G-d i mannlige og kvinnelige metaforer, var dette til stor hjelp. Med mer feminine metaforer og termer på G-d var det som om G-d kom nærmere. Men det er ikke alltid dette med språket virker. Særlig ikke når jeg befinner meg som en del av Gudstjenesten i Oslo der liturgien er tradisjonell. Da bruker jeg den muligheten som den stille private bønnen gir gjennom å tilpasse språket og bildene slik at de åpner meg. Jeg opplever frustrasjon over å måtte oversette, omdanne en liturgi jeg vet er skapt av og for menn og ofte i en meget arka-

isk språkdrakt, og jeg kan oppleve at ordene kommer i veien for opplevelsen – at jeg trenger det ordløse, stillheten, meditasjonen eller en enkelt linje fra et salmevers sunget repetitivt på hebraisk brukt som et mantra. Kanskje er dette fordi jeg er kvinne at min vei er annerledes enn mennenes. Dette er bare noe jeg kan spekulere på.

Og selv om jeg opplever denne brytningen med min religiøse tradisjon, opplever jeg allikevel at dette er det religiøse ståstedet som jeg definerer meg ut i fra. Jeg har stor glede av mange elementer som tradisjonen bringer, slik som fokuset på årets, ukens og dagens rytmer, de mange anledningene til fest og samvær, og til stille oppmerksomhet i hverdagen samt mange av fortellingene og tradisjonens dybde og mangfoldighet. Innen kabbalen uttrykkes det at den messianske tid, tiden da verden igjen vil komme i harmoni og balanse, innebærer at de feminine krefter også kommer i balanse med de maskuline, at månens kraft vil bli like sterk som solens, slik de engang var under skapelsen. Jeg har en klar tro på at også jeg er med til å bidra til å forme det jødiske uttrykket og gjøre det til et mer inklusivt rom.

Og på en måte kan en si at siden jødiske kvinner ikke gis faste føringer mht til religiøs praksis på samme måten som jødiske menn, og kanskje nettopp fordi jeg ikke har levd i et ekteskap gjennom de siste mange årene, så har jeg også hatt en større frihet til å utforske det jødiske rommet enn andre.

Skjevhet i forhold til kjønn

På samme måten som at jeg gjennom egen erfaring har blitt oppmerksom på den skjevhet som finnes i forhold til kjønn, har jeg også blitt oppmerksom på andre forhold innen liturgien og religionen som skaper ubalanse. Jeg blir veldig på vakt når jeg ser elementer i religionen brukt på en måte som fremmer jødisk etnosentrisme på bekostning av andre folkegrupper og religioner, når elementer som vi ikke vil se hos oss selv som gruppe, projiseres over på andre. Kanskje hadde jeg ikke vært fullt så bevisst på slike forhold dersom min rolle innenfor religionen hadde vært normativ, kanskje hadde jeg da tatt flere ting for gitt. Dersom G-d virkelig er én slik det sies i utsagnet som uttales to ganger daglig: "Hør Israel/ som kan oversettes med: du som bryter/kjemper med G-d, A-i/Jah er vår G-d, A-i/Jah er én", så må dette gjelde for menn så vel som for kvinner, for jøder så vel som for alle andre menneskegrupper – og utfordringen som vi alle står ovenfor, er å kunne se og anerkjenne og lære av hverandres forskjellighet enten det har sitt grunnlag i kjønn, religion eller folkegruppe og uten å ville fremme at vårt ståsted er best eller riktigst. Og kanskje er det nettopp vi kvinner, fordi vi i de fleste tradisjoner har en mer marginal plass, som kan være de første til å forstå og handle ut fra en slik mer inklusiv bevissthet.

FORKLARINGER

1) Talmud er en skriftlig nedskrivning av det som kalles den muntlige loven som ble nedskrevet i perioden 200 - 600. Her er rabbineres kommentarer og diskusjoner, Gemara, til den muntlige lovkodeksen, Mishna, samlet.

2) Neusner, Jacob, *Androgynous Judaism*, 1993, s. 49-52, og s. 77. Neusner understreker at husholdningen også innebærer mannens hustru. Hauptman, Judith, *Rereading the Rabbis*, 1998, s.223. Hauptman understreker at det for kvinner, ifølge rabbinerne, var overordnet alle andre forpliktelser å følge ektemannens vilje.

3) Plaskow, Judith, "The Right Question is Theological", s. 226, i; Heschel, Susannah (red.), *On Being a Jewish Feminist* (1983) 1995, s.223-233.

4) I enkelte tilfeller er synagogeplasseringen delt ved midtgangen, men tillater bare mennene å gå frem til skapet der Torahrullene oppbevares og til bordet der opplesningen foretas under blandede gudstjenester. Ortodoks jødedom kan tillate kvinner å holde gudstjeneste alene, men da må menn ikke være til stede.

5) Halakha – eg. "veien", inneforstått, den "veien" man går for å leve jødisk i henhold til jødisk lov.

6) Slike forestillinger finnes også i andre sammenhenger. Religionshistorikeren Eliade trekker frem det feminine som værende av natur i forbindelse med modergudinner, i motsetning til det maskuline som værende av ånd i forbindelse med himmelguder. Eliade, Mircea, *Patterns in Comparative Religion*, (1958) 1993, s. 91.

7) Scherman, Nosson, *The Complete ArtScroll Siddur*,

1986, kommentar til "Blessed" s. 19: «..._women..._they are created closer to God's ideal of satisfaction.»

8) Personlig meddelelse fra Konstanse Blum, en kvinnelig jødisk mystiker bosatt i Jerusalem, til forfatteren.

9) Av disse kan rekonstruksjonisme nevnes som er en ny jødisk form som har oppstått på 1900-tallet i USA og som på mange måter er mer progressiv enn reform- og konservativ jødedom. Her er liturgi og tilbedelsesform stadig under bearbeidelse og endring. Det er vanlig å tilhøre en mindre gruppe, som de kaller Havura, som møtes for å studere og feire helligdager sammen. Medlemmene påtar seg å lede gruppene på skift og oppnår slik en mer direkte deltagelse i jødisk rituelt liv. En enda mer radikal jødisk bevegelse, er Jewish Renewal, som er et jødisk svar på 60- og 70-tallets søken etter åndelig mening og som baserer sitt grunnlag på at jødedom i dag befinner seg i et paradigmeskifte som er like viktig som det som fant sted i overgangen fra tempelkult til rabbinsk jødedom.

10) Det å bruke Shekhina som Guds navn, inneholder også en problemstilling relatert til den konteksten kabbalistene forsto dette som et aspekt av Gud; som blir sammenfallende med å identifisere kvinnen med jord og mannen med ånd, som gir uheldige assosiasjoner for den moderne kvinnen.

Anne Hege Grung holder sitt innlegg om kvinnen i Den norske kirke. Foto: Arild Knutsen

Den norske Kirke

av Anne Hege Grung,

Jeg vil begynne med å presentere meg selv: Jeg er kvinne, jeg har vokst opp i en menighet i Den norske kirke, jeg er utdannet teolog og har arbeidet som prest i til sammen tolv år. I disse tolv årene har jeg arbeidet som studentprest i Norges Kristelige Studentforbund, som prest i Kirkens Bymisjon i Oslo, og de siste sju og et halvt årene på dialogsenteret Emmaus der jeg har arbeidet med religionsdialog. Nå er jeg stipendiat på Universitetet i Oslo og jobber med et prosjekt som skal handle om kristne og muslimske kvinners forhold til dialog og til sine hellige tekster, for å si det kort.

Kvinneperspektiv manglet

Jeg vokste opp i kirken i den tro at det ikke betydde noe om jeg var jente eller gutt. På den tiden, og på det aktuelle stedet jeg var, snakket ingen om noe kjønnsperspektiv eller kvinneperspektiv. Det ble imidlertid av og til snakket om dem som faktisk snakket om det, og de ble snakket om som ekstreme rødstrømper – og de var alltid de andre. Omtrent midtveis i teologistudiet våknet jeg opp av tornerosesøvn. Jeg oppdaget at enkelte av mine medstudenter på Menighetsfakultetet der jeg studerte de første årene faktisk mente at jeg og mine kvinnelige medstudenter ikke kunne bli prester fordi vi var kvinner. De var hyggelige mot oss, de kunne gjerne invitere oss ut eller diskutere fag med oss – men så viste det seg altså at de hele tiden hadde tenkt, følt og ment dette. Kanskje de mener det ennå. Grunnen til at de mente dette, sa de ettertrykkelig og mange ganger, var at de ønsket å være tro mot det de kalte Bibelens klare ord om kvinners plass og rolle, og de påberopte seg sin samvittighet. Dette var vanskelig for meg å akseptere. Jeg leste jo også Bibelen og oppfattet meg selv som dypt troende. Og jeg oppfattet at Bibelen kalte meg til å stille livet mitt til rådighet for å jobbe med teologi og med å formidle et budskap om kjærlighet fra Gud. Var ikke menneskeskapte hierarkiske ordninger der menn og kvinner ikke er likeverdige i motsetning til Guds kjærlighet? Skulle ikke jeg kunne følge mitt kall fordi jeg var født som kvinne?

Et hierarki med Gud øverst

Vel. Dersom kvinner ikke kan bli prester i kirken, var det noen stor krise? Isolert sett går jo verden videre. Problemet er og var bare at de samme tekstene som er i bruk for å hindre kvinner i å bli prester henger sammen med et bestemt kvinnesyn basert på en del bibeltekster som til sam-

men dekker både religiøs praksis, familieliv og samfunnsliv. Og dette synet på kvinner og på kjønnsroller preger kvinners oppfatning av seg selv, opplevelse av egenverd og selvfølelse. Det baserer seg på ideen om et hierarki med Gud øverst, så mannen og deretter kvinnen, og tanken om at mannen er skapt i Guds bilde på en annen måte enn kvinnen. Ifølge dette synet skal kvinnen forholde seg til Gud gjennom mannen, og hun er underordnet mannen.

Tilbake til min egen historie. Min reaksjon på kvinnesynet jeg møtte blant enkelte medstudenter og den generelle tilbakeholdenheten i forhold til å utfordre deres holdninger på det aktuelle studiestedet, førte til at jeg måtte reagere. Jeg valgte å bytte studiested. Jeg tenkte at ved å unngå de mest "konservative" kirkelige miljøene kunne jeg fortsette med mitt som om ingenting var hendt. Jeg hadde på dette tidspunktet ikke noe ønske om å involvere meg verken i feministteologi eller kvinnekamp. Jeg nektet å gå med på at mitt kjønn skulle være avgjørende for hvilke saker jeg skulle være opptatt av. Jeg ville være "normal", ikke "kvinne". Det var først etter flere år som prest at jeg forstod at det ikke var mulig å slippe unna. I min egen historie som troende kristen skjønnte jeg sakte, men sikkert at jeg måtte begynne å tenke i kjønns kategorier for å forstå mitt eget trossamfunn, min egen tro – ja, for å forstå andre mennesker og meg selv. Og som prest forstod jeg at jeg hadde et særlig ansvar for å gjøre dette siden en prest har som oppgave å forvalte budskapet i den kristne tro og forklare det for andre. Hvis jeg ikke ble bevisst det å tolke og forstå både mitt eget og andres liv i den kristne tradisjonen i et kjønnsperspektiv, kunne jeg gå glipp av viktig informasjon om virkeligheten. Jeg kunne også stå i fare for å reproducere det samme hierarkiet selv, dersom jeg ubevisst enten formidlet at kvinner er mindre viktige enn menn, eller at kvinner burde glemme at de er kvinner. Begge deler er for meg uforenlig med et kristent menneskesyn.

Forholdet mellom Gud og menneske er hovedtema

Tittelen på denne konferansen passer godt inn i det kristne teologiske rammeverket – og kanskje mindre godt i forhold til andre religioners teologiske rammeverk. Men i kristendommen er selve hovedtemaet forholdet mellom Gud og mennesket. Kristendommens hoveddrama er at Gud ble menneske i Jesus Kristus. Dette kalles inkarnasjonen. For kristne betyr det at Gud viser sin ytterste kjærlighet og solidaritet med menneskene ved selv å bli menneske og prøve menneskelivets gle-

der, sorger, tap og prøvelser. Jesus var fullt og helt menneske og samtidig fullt og helt Gud ifølge kristen tro. Det siste blir i kristendommen først og fremst tydelig gjennom troen på Jesu oppstandelse fra de døde. Gudsbilde og selvbilde henger i kristendommen sammen i særlig stor grad på grunn av den sentrale plassen til inkarnasjonens mysterium. Men hvordan en religion tolker kjønnet rolle(r), får også stor innvirkning på kvinners og menns selvbilde – og dette gjelder alle religioner.

Jesus og fortellingene om Jesus er i kristendommen den aller viktigste kilden til å vise hvem Gud er, vårt Gudsbilde er knyttet til Jesus. Det er mange fortellinger i Bibelen om hvordan Jesus møtte kvinner på en svært åpen måte. Det var plass til mange ulike måter å være kvinne på i møte med Jesus. Vi finner fortellinger om kvinner som var syke, fortvilte eller nedbøyde, men også om sinte kvinner, krevende kvinner, litt frekke kvinner. Jesus møtte dem alle med respekt og åpenhet. Jesus brøt med religiøse og sosiale konvensjoner og normer ved å snakke åpenlyst med kvinner og vise seg sammen med dem. Tradisjonelt har et kjønns hierarki i kristendommen vært begrunnet med skapelsesfortellingen og bekreftet gjennom at Jesus var den nye Adam – på en slik måte at menn altså er mer gudlike enn kvinner. Men skapelsesfortellingen kan tolkes på en måte der menn og kvinner skapes likeverdige og Jesu vilje til å møte og respektere kvinner som en bekræftelse av dette likeverdet. En slik måte å lese tekstene på er en følge av et behov for å gå tilbake til kilden, til tekstene og tolke dem på nytt. Kvinner i kristen tradisjon har lang erfaring i å gjøre et indre oversettelsesarbeid når de hører tradisjonell forkynnelse slik at de føler at det angår dem. For tiden er det to hovedretninger når det gjelder tekstenes rolle i kristen feministteologi: Det er de som mener at det går an å gå tilbake til tekstene og at nytolkning er en farbar vei framover. Og så er det de som mener at de kristne teksttradisjonene er så preget av sin partiarkalske samtid at de bare i svært begrenset grad er anvendelige som rettesnor.

Den norske kirke er kommet langt

I Den norske kirke har vi kommet langt i forhold til å gi kvinner og menn like rettigheter og plikter på alle plan – i alle fall i en global sammenheng. I den verdensvide kristne kirke er i hovedsak ennå det kjønns hierarkiske systemet Gud-mann-kvinne den gjeldende måten å tenke om kjønn på. Men det er fortsatt mer eller mindre underliggende strømninger i Den norske kirke som gjør at det ikke er like enkelt å utnevne kvinnelige som mannlige biskoper, for eksempel. Og det er forhold som tyder på at bevisstheten om betydningen av kjønn og kjønns perspektiv ikke er like stor som for noen år siden. Og det kan være liten tvil om at årsaken til at Den norske kirke ligger langt framme globalt i forhold til det å gi kvinner rom har mindre med den kristne tradisjonen å gjøre enn med kulturen i Norge og Skandinavia på dette området. I denne kulturen har jo likestilling mellom menn og kvinner vært en viktig verdi i flere tiår.

Dialog mellom mennesker fra ulike religiøse og livssynsmessige tradisjoner kan heller ikke unndras et kjønnsper-

spektiv. Dette er viktig, fordi ellers risikerer vi at vi enten bruker hverandre som negative speil – eller at vi "eksporterer" kvinneundertrykkende holdninger. I stedet må vi bekjempe og konfrontere fordommer som henger sammen med kjønn både hos oss selv og hos hverandre.

Målet må være at det er mulig og ønskelig å være kvinne på mange ulike måter, og at kvinner ikke må "glemme" sitt kjønn for å bli regnet med. Å bli et handlende subjekt i sin egen tradisjon for kvinner henger sammen med å kjempe seg ut av en kategori som mindre viktig eller som underordnet menn.

Om nonner i buddhismen

av Karen Hagen Liste (navn som buddhistisk nonne: Ani Könchog Lhamo)

Hvordan kvinner har det i buddhistiske samfunn varierer enormt fra land til land. Dette har til dels å gjøre med kulturen i landet, men også med hvordan buddhismen har utviklet seg i hvert enkelt land. For å forstå hvordan kvinnes virkelighet arter seg i de ulike buddhistiske land er det nødvendig å vite litt om historien, først fra tiden da Buddha levde, for ca. 2500 år siden, så videre i de forskjellige land. I dette innlegget vil jeg ta for meg situasjonen til de buddhistiske kvinnene som velger å leve som nonner.

Prins Gautama av klanen Shakya forkastet det verdslige liv; han forlot sitt palass, sin kone, den nyfødte sønnen sin, konkubiner, faren, stemoren og mye luksus for å finne betydningen av livet, lidelsen og døden. Etter en lang prosess fikk han en dyp forståelse av tilværelsens sammenheng. Til å begynne med var han veldig usikker på om dette skulle deles med andre fordi han tvilte på at noen kunne forstå det han hadde erfart. Men etter å ha meditert i syv uker bestemte han seg for å undervise andre for å lede dem til den samme forståelsen. De første han underviste, var fem unge menn, asketer som tidligere hadde praktisert sammen med ham. Noe av det mest revolusjonerende i det som Den Oppvåkne (dette er det Buddha betyr) forkynte til sine samtider, var at absolutt alle, uansett kjønn, sosial status, eller kaste, kunne bli opplyst. Absolutt alle levende vesener har Buddhanatur, dvs at alle har mulighet til å nå opplysning. Det er det vi kaller den høyeste visdom eller religiøs innsikt/åpenbaring.

Kvinnenes inntreden:

Da faren til Buddha Shakyamuni døde, dro hans tante, til Kapilavatthu, der Buddha opphold seg. Hun hadde giftet seg med hans far, blitt dronning og hadde oppdratt ham fordi moren døde syv dager etter hans fødsel. Hun kom sammen med 500 kvinner¹, og spurte ham om å bli ordinert i hans fellesskap – det vil si å gi opp livet som kvinner i hjemmet for å følge ham som nonner. Tre ganger skal han ha svart "Ikke spør om det". Så dro Buddha til Vesali, som var mange dagers reise fra Kapilavatthu. Imens hadde dronningen barbert hodet og kledd seg som nonne², og sammen med de 500 i følget sitt, som også hadde barbert hodene sine, dro hun etter Buddha. Da de kom frem hadde de blødende føtter fordi de ikke var vant til å gå så langt. De ble møtt av Ananda, Buddhas nærmeste følgesvenn. Han hørte hva de ville, og gikk for å be Buddha om å ordinere dem. Først gjentok Buddha "ikke spør om det". Når Ananda insisterte og spurte Buddha om kvinnene hadde mindre mulighe-

ter til å bli opplyst enn menn, svarte Buddha benektende og sa: "Nei, Ananda, kvinner er likeverdige med menn i sin evne til å nå opplysningen". Dette var revolusjonerende: Aldri før hadde en religiøs grunnlegger sagt at kvinner og menn hadde samme mulighet til å nå den høyeste opplysning.

Etter det sa Buddha at kvinnene kunne bli en del av ordenen om dronningen var villig til å godta åtte tilleggsregler. Den av disse åtte regler som er mest omdiskutert i dag er det at en nonne, uansett hvor lenge hun har vært ordinert, alltid må hilse ærbødig på alle munkers selv de som bare har vært ordinert en dag. Det er også diskusjon i dag om ikke disse åtte reglene egentlig oppsto mye senere. Noen mener at fortellingen om at tanten bare fikk være nonne om hun godtok disse åtte regler, stammer fra forsamlingen av munkers som kom sammen like etter Buddhas død for å samle undervisningen han hadde gitt³.

Nonner må overholde flere løfter

Munkene har cirka 250 løfter eller regler – dette varierer litt fra land til land. Reglene oppstod gradvis bl.a. pga. uskikkelige unge munkers som foretok handlinger som var uverdige for en munk. Nonnene har ca. 100 flere løfter. En god del av disse tilleggsregler oppstod pga. en spesiell og uskikkelig nonne. Det er også sagt at mange av kvinnes tilleggsregler ble gitt for å beskytte nonnene mot menn. En nonne med full ordinasjon skal, for eksempel, verken være i et lukket rom alene med en mann eller reise alene.

Linjeoverføringen er meget viktig i Buddhismen. Derfor er brudd på linjen svært alvorlig. En av grunnene til at nonner får problemer med å få full ordinasjon, er at kvinneordinasjon har dødd ut i noen tradisjoner.

Buddhisme i verden:

Buddhismen spredte seg fra India til Sri Lanka, og videre til Thailand, andre sørøstasiatiske land og også til Kina. Fra Kina spredte den seg til Korea og Japan. Den spredte seg også nordover til Tibet fra det syvende århundret, til den fikk skikkelig rotfeste på 1100-tallet.

En av retningene i den tidlige buddhisme i India ble kalt Theravada. Denne praktiseres hovedsakelig i Sørøstasia, dvs. Sri Lanka, Thailand, Burma, Laos, og Kambodsja. I India har buddhismen dødt ut, selv om den nå er i ferd med å ta seg opp igjen. En annen retning kalt Mahayana utviklet seg senere, og det er den som praktiseres i Kina, Korea, Japan og delvis i

Vietnam. Vajrayana heter den buddhisme som praktiseres i Tibet, men den er også klassifisert som Mahayana buddhisme.

Ca. 250 år før Kirsti fødsel kom buddhismen til Sri Lanka, og både en nonneorden og en munkeorden ble etablert. Begge disse døde ut i 1050. Mens munkeordenen ble gjeninnført 20 år senere, skjedde dette aldri for nonneordenen⁴.

Til Thailand i år 100

Buddhismen dukket opp i Thailand og Burma først i ca. år 100, men det siste bevis man har for en nonneorden i den sørlige (Theravada) buddhisme er fra 1200-tallet i Burma. Selv om buddhismen også spredte seg til Laos og Kambodsja, oppstod aldri en full nonneorden i disse landene.

I Kina derimot, har nonnene hatt en sterk posisjon. De fikk ordinasjon fra Sri Lanka rundt år 400⁵, men i motsetning til de sørlige landene, har aldri nonneordinasjon dødd ut der. Tvert imot har samfunnet av nonner blomstret. På 1930-tallet var det omkring 225 000 nonner i Kina og omkring 34 000 templer var ledet av kinesiske nonner.

Først på 1880-tallet begynte buddhistiske ideer å spre seg vestover da det på den tiden ble en dialog mellom buddhistiske reformatorer på Sri Lanka og amerikanere interessert i spiritisme. Senere, i 1920-årene dro den franske vitenskapskvinne og oppdagelsesreisende Alexandra David-Néel, i en alder av 57 år, til Lhasa i Tibet utkledd som tiggerske, siden landet var stengt for utlendinger på den tiden. Men virkelig fart på interessen for buddhismen ble det ikke før på 1960-tallet da lærere fra Japan og Tibet begynte å undervise europeere og amerikanere. Siden har buddhismen vokst jevnt år for år. Her i Norge ble den første buddhistiske gruppe dannet i 1972, og i 1975 ble Karma Tashi Ling Buddhist senter, som er den gruppe som jeg tilhører og som har sitt grunnlag i tibetansk buddhisme, grunnlagt.

Situasjonen for kvinnene i dag:

I land der theravada praktiseres, får kvinnene stort sett bare ordinasjon som lekonnonner og får ikke den samme respekt som munkene. I Thailand regnes de ikke som ordinerte slik som munkene er og de får også mye mindre støtte enn dem.

Det ser ut som om det er samme forhold i Burma som i Thailand. Kvinner får ikke lov til å studere til høyere grad på de to buddhistiske universitetene i landet, og nonnene får også her mye mindre økonomisk støtte⁶.

I Sri Lanka er det en del ledende munkers som arbeider for å ordinere kvinner på linje med menn. Dette blir sett på som kontroversielt av de fleste i det etablerte hierarkiet fordi nonner må ordineres både av munkers og av nonner. I Sri Lanka er ordinasjonstradisjonen for nonner utdødd. De fleste munkene anerkjenner ikke nonnens ordinasjon i land som Kina (der den fortsatt eksisterer). Derfor er dette et problem.

I mahayanabuddhisme, den buddhisme som praktiseres i Kina, Korea, Japan og Vietnam, er den bodhisattva Avalokiteshvara (også kjent som Guan Yin in Kina og Kannon i Japan), avbildet som kvinne (et vesen som representer essensen av medfølelse, eller andre kvaliteter).

I Kina etter Kulturrevolusjonen, da all religion ble forsvunnet utryddet og verken menn eller kvinner fikk lov til å praktisere som munkers og nonner, er nå mange klostre blitt gjenoppbygd og religiøs praksis er igjen tillatt. Mange kinesiske munkers og nonner flyktet til Taiwan etter kommunistenes maktovertakelse, og deres nonneklostre regnes som de beste i verden. Det er også mange nonneklostre i Kina

Tibet og den tibetanske tradisjon: Det er mange som arbeider for å styrke nonnens utdanning og levekår både i Tibet, India og Bhutan. Jeg tror at det er innflytelsen fra vesten som har gjort at de tibetanske lamaer har begynt å se at det er nødvendig også for kvinnene å få høyere religiøs utdanning. Noen tibetanske nonner reiser til mahayana-landene for å få full ordinasjon, og en større andel av vestlige nonner tar full ordinasjon. Min egen lærer, Pema Chödrön, en amerikansk nonne, tok noviseordinasjon for mer enn tredve år siden og full ordinasjon i 1981 etter å ha blitt spurt om det av den 16. Karmapa, en av de høyeste lamaer i tibetansk buddhisme⁷.

Hvilken signaleffekt får dette for kvinnene i de forskjellige landene? Mitt svar blir veldig personlig, og er ikke vitenskapelig. Det er basert på mine inntrykk gjennom reiser, lesning og annen kontakt med disse kulturer.

Theravada landene:

Thailand: Da jeg reiste i Thailand for 10 år siden, var det vanskelig for meg som kvinne å få kontakt med munkene. Mitt inntrykk er at det er noen få karismatiske og innflytelsesrike mae chi (kvinner som har avgitt ti løfter for å praktisere buddhisme som nonne), men de er stort sett oversett og har lite å si i praksis. Så vidt jeg vet har en eller to thai-kvinner fått full ordinasjon som nonner de siste årene. De har blitt ordinert i Sri Lanka, og dette er svært kontroversielt i Thailand av samme grunn som i Sri Lanka.

Sri Lanka: Det ser ut som munkene har en mer positiv holdning til en likestilt nonneordinasjon. Men det er fremdeles mange munkers av den gamle skolen som spør: "Hvorfor skulle en kvinne ta løfter?" Kvinner som i dag lever livet som dasasil mata, lekonnonner som følger de ti reglene for noviser, får generelt mye mindre støtte enn munkene.

I den zenbuddhistiske verden, både den koreanske og den japanske som den oppstår i vesten, har jeg ikke sett eller følt noen diskriminering mot kvinner. Det er flere nonner enn munkers med full ordinasjon i Taiwan, og kvinnene er meget sterke. I USA traff jeg for eksempel en ung nonne fra Taiwan som var assisterende professor i "Department of Life-and-Death Studies" ved et universitet i hjemlandet.

I Tibet har full nonneordinasjon aldri eksistert, men gjennom lesning og undervisning får man inntrykk at det kvinnelige er like viktig som det maskuline: to uatskillelige aspekter som skal til for å oppnå oppvåkning. Disse er visdom og virkemidler. Visdom er sett på som den feminine kvalitet og virkemidler som den maskuline. Mitt inntrykk er også at Hans Hellighet Dalai Lama og andre høye lamaer ikke behandler menn og kvinner forskjellig. Men jeg har hørt fra nonner med lang fartstid at det er mye mannsjåvinisme i klostrene.

I Vestens buddhisme har kvinnene en sterk posisjon, selv om det er færre kvinnelige enn mannlige åndelige lærere også her. Kvinnelig lærere tiltrekker seg mange elever, både i kraft av det de underviser, men også i kraft av at de er kvinner. Den læreren som kommer til Norge og som tiltrekker seg flest elever her, er en ung kvinne, Khandro Rinpoche. Dessverre er hun en den eneste kvinne i dagens tibetansk buddhisme som kalles "Rinpoche", den dyrebare, som brukes om høye lærere.

Selv om det er et stykke igjen til full likestilling, ser det ut at kvinnene får en sterk posisjon i de landene der buddhismen er i ferd med å etablere seg. Det er mange vestlige kvinnelige lærere, særlig i USA og Canada. I Østen ser vi at nonner får en stadig viktigere plass i det buddhistiske klosterlivet. Når det gjelder nonnenes plass innen tibetansk buddhisme ser vi at Hans Hellighet Dalai Lama har støttet denne utviklingen, noe som har gitt resultater i form av forbedret utdanning for nonner og i at nonner får større muligheter til å bidra til å utvikle buddhismen blant tibetanere, både i sitt hjemland og i eksil. Andre lærere, blant annet Tsoknyi Rinpoche⁸, som har etablert seg i Vesten, jobber også for å gi støtte for nonneklosterne sine i Nepal og Tibet.

REFERANSER

1) Kabilsingh, Chatsumarn. The History of the Bhikkhuni Sangha. In Chodron, Thubden (Ed.) Blossoms of the dharma – Living as a Buddhist Nun. Berkeley, Ca.: North Atlantic Books, 1999

2) Karma lekshe Tsomo, History of Buddhist Monasticism and its Western Adaptation. In Chodron, Thubden (Ed.) Blossoms of the Dharma – Living as a Buddhist Nun. Berkeley, Ca.: North Atlantic Books, 1999

3) Kabilsingh, Chatsumarn, p.20

4) Buddhnet.net: timelines of Buddhist History: Timeline of Theravada History: http://www.buddhanet.net/e-learning/history/thera_timeline.htm

5) http://www.buddhanet.net/e-learning/history/chin_timeline.htm

6) Thameechit, Burmese Sisterhood: Unacknowledged Piety, in The Irrawaddy, Vol. 8. No. <http://www.irrawaddy.org/database/2000/vol8.9/culturearts.html>

7) http://www.gampoabbey.org/ane_pema/

8) In total, Tsoknyi Rinpoche is responsible for four separate locations where nuns can study and practice. He is Abbot of Gebchak Gompa, in East Tibet, probably the largest monastery for women in the world, with about 3000 nuns affiliated. Gebchak nuns are renowned for their practice of the Six Yogas, and they follow the Drukpa Kagyu and Nyingma traditions of Tibetan Buddhism. Rinpoche hopes to bring senior nuns from Gebchak Gompa to teach at Chumig Gyatsa. Once they are established in Nepal, they could be available for teaching in the West, an unprecedented opportunity which Rinpoche feels will be of great benefit in helping to turn the wheel of Dharma in both the East and the West. (limt fra <http://www.pundarika.org/endowment.htm>)
Se også http://www.pundarika.org/nun_project.htm

Barbro Sveen var møteleder. Foto: Arild Knutsen

Humanisme

av Bente Sandvig, fagsjef i Human-Etisk Forbund

Gudsbilde

Å presentere humanismens gudsbilde er på mange måter den enkleste delen av oppdraget: Vi oppfatter gudsbegrep og -forestillinger som skapt i menneskets bilde. Bildet vil naturlig nok være sterkt preget av den tid det formes i og derfor finner vi så klare patriarkalske trekk ved mange gudsforestillinger – se særlig religionene som oppstod i Midt-Østen.

Dette gjelder for så vidt også andre ideologier og tenkning; de er som regel preget av sin samtid og tidens syn på blant annet forholdet mellom kvinner og menn.

Humanister er tradisjonelt skeptiske til fenomener som unndrar seg rasjonell og empirisk kontroll – og i denne kategorien finner vi religion som virkelighetsforståelse. Men om guder ikke finnes i min oppfatning av virkeligheten, så konstaterer jeg jo at gudstro og religion finnes som fenomener som engasjerer mange mennesker og preger deres tilnærming til virkeligheten. For oss humanister er verden av selv-eksisterende natur, ikke gudeskapt. Mennesket er utviklet gjennom evolusjon og mennesket har ansvar for å ivareta jorda og hverandre. Etikk må forankres i det menneskelige fellesskap. Og det vil bare være her begreper som godt og ondt har relevans. Synd er å skade et annet menneske eller det menneskelige i en selv, men altså ikke knyttet til noen gudsrelasjon.

Mens en religiøs tradisjon ofte vil være opptatt av det uforanderlige, er humanismen opptatt av det foranderlige. Tradisjon er forestillingen om det uforanderlige – og overfor slike tradisjoner, vil humanismen oftest opptre kulturkritisk.

Så langt har dette vært ganske så "ukjønn" – eller "normalt".

Den brede humanistiske idéstrømmen som vi senere finner utmyntet i min egen livssynstradisjon, bygger på menneskeskapte ideer frambrakt i antikken, renessansen og opplysningstiden og videreutviklet av senere tenkere. Igjen er ideene preget av sin respektive samtids holdning til kvinners og menns roller og plass i tilværelsen. Mangelen på kvinnelige bidrag og bidrag med et aktivt kvinneperspektiv er påtagelig. Jeg finner for eksempel bare én kvinnelig bidragsyter i boka *Tenk selv – mot 36 mannlige*.

Vi finner kvinneperspektivet knyttet til opplysningstiden og de store sivile revolusjoner – den franske, den amerikanske konstitusjon – forløperne til vår tids menneskerettighetstenkning og praksis. Concordet uttaler i 1787 at hele frihetsverket ville bli forfusket hvis man utelukker kvinnene.

Olympe de Gouges knyttet til den franske revolusjon,

skrev i 1791-erklæringen om kvinnens rettigheter. Ett punkt var at om kvinnen hadde rett til å bestige skafottet, burde også retten til å bestige en talerstol tilkomme henne.

Mary Wollstonecraft var påfallende moderne og aktuell også i forhold til vår tids utfordringer, da hun året etter (1792) krevde like rettigheter i forhold til utdanning, lønn og arbeid, politiske rettigheter og likhet for loven.

Helt sentralt i norsk sammenheng er Margaret Bonnevie – det er hun som løfter fram kvinnelige tenkere som har fremmet humanistiske ideer om likeverd tilgjengelig og løfter dem inn i den norske humanistiske tradisjon drøyt halvannet hundre år senere.

Humanistmanifestet fra år 2000 uttrykker at den fremste verdi er individets verdighet og autonomi – uaktet kjønn.

Selvbilde

Jeg er et menneske, et individ med verdighet i kraft av nettopp det å være menneske. *Dignitas humanas* var opprinnelig Francesco Petrarca's begrep. Han er av flere betraktet som den første humanist og levde mellom 1304 og 1374.

Jeg er selv ansvarlig for mine handlinger og valg og konsekvensene av dem. Humanismen er på mange måter åpen, dynamisk og framtidrettet – opptatt av moderniteten. Det betyr ikke å kappe fortøyningen til fortid og historie, men å lære av erfaring og udogmatisk, kritisk og fornuftsbasert nærme seg nye fenomener. Modernitet og autonomi er sentrale begreper knyttet til den humanistiske oppfatning av individet – "jeg"et. Mange av oss har nok en viss tendens til å oppfatte religion som før- eller umoderne.

På mange måter er det ikke vanskelig å se at humanisme som livsprosjekt lett kommuniserer med det som tradisjonelt oppfattes som maskuline verdier – fornuft, rasjonalitet – man formelig merker det kalde draget; det skjer i hodet – fra slipset og opp. Derfor er det lett å oppfatte tradisjonen som uten saft og kraft, følelser, liv og estetikk. Men uten empati, emosjoner og erfaring, er det hele lite anvendelig. Dette blir på et vis vårt ying og yang.

Sosiologen Weber formulerte på mange måter vårt prosjekt: Entzauberung; avfortrylling – sekularisering av samfunnet og med det frigjøring av individene. Dette gir opptatthet av dette livet, og den historiske sammenheng.

Humanismen finner mye framtidshåp – ikke alt som skjer rundt oss er forfall og dekadens. Blant annet er kvinners og barns stilling mye bedre i dag enn noen gang tidligere: Alle

barn som fødes er "ekte" – kvinner har reelle valgmuligheter ved en uventet graviditet: Det finnes adgang til abort og det er mulig å velge å leve alene med barn – både sosialt og økonomisk. Det er likevel grunn til å minne om at dette er norsk kontekst – noe annet er forholdene for kvinner og barn internasjonalt. Her er mye gjort og utfordringene store.

MEN humanismen ser også i høy grad behov for etisk debatt – om vitenskap og om utvikling. Vi støtter gjensidighetsprinsippet og normen å ikke gjøre andre mennesker til middel, men mål i seg selv slik vi finner det reflektert fra Protagoras: "Mennesket som alle tings målestokk" til Kants kategoriske imperativ. Tingliggjøring av det menneskelige er ingen humanistisk dyd, for å si det mildt.

Kvinner er – menn gjør – immanens – transcendens (Simone de Beauvoir: Det annet kjønn) Selvbilde krever forbilder – modeller på kvinneliv som gjør – handler – er aktive.

Og det mangler i stor grad – dessverre i min tradisjon – så vel som i de fleste.

Jeg er en samtids- og framtidsrettet del av menneskets historiske utvikling – og kvinne.

Verden er menneskenes hjem og foranderlig ved menneskelig inngripen.

Det spiller en rolle hva jeg gjør og jeg kan ikke ta tingene for gitt.

Hele tiden må vi streve etter å bedre menneskets potensiale til å realisere det menneskelige, det gode liv – og til å bruke evnene og kreftene. Det er et mål å endre omstendighetene som skaper uverdige, umenneskelige livsbetingelser gjennom å tenke selv – ubundet av religion.

Kjønnsidentitet

Hvordan er min egen tradisjons praksis: Hvordan ser jeg at humanismen passer for meg? Jeg oppfatter den som politisk korrekt med de riktige holdninger og meninger, men ser også mye forstemmende ubevisthet, usynliggjøring og tildekking av kjønn som perspektiv. for hva er det "normale" – det "ukjønnede" ?

- Er kvinner subjekt i eget liv – også seksuelt?
- Har de ansvar for egne handlinger og konsekvensene av dem?
- Er de autonome individer med selvbestemmelse?

Den internasjonale humanistbevegelsen var tidlig opp-tatt av kvinners rett til og ansvar for å bestemme over egen reproduksjon – abort og prevensjon og deltok i kampen mot skadelige tradisjoner som kjønnslemlestelse og tvang i familie-sammenheng. Samtidig vet vi at det er mer finurlig enn som så.

Hvordan er synet på familie/ekteskap – fungerer det undertrykkende eller befriende? Har vi et kritisk blikk på tradisjonene?

Endringer i familieinstitusjonen over tid er ikke bare negativt. Normoppløsning frigjør, nyskaper og gir større mangfold. Det er ikke min hensikt å bagatellisere store omkostninger. Det er også grunn til å være kritisk til nye myter om at a) alt var så mye bedre før – eller den motsatte grøften

b) nå er alt så mye bedre. Noen stikkord: Konkubinater, homofile og enslige mødres situasjon fra ulykke og skam til reell mulighet til å velge selv.

Humanisme i praksis – ute og hjemme:

IHEU; International Humanist and Ethical Union har hatt kritisk blikk på og oppgjør med tradisjoner som ikke lar seg forsvare. Organisasjonen engasjerte seg tidlig i fht retten til selvbestemt abort og støttet i 1970 retten til å få utført abort i Irland, i 1974 abortlegen dr Henry Morgentaler, Canada, i 1992 bekymring over situasjonen i Polen og noe senere USA under Bush vedrørende adgangen til abort, og erklærer samme år støtte til kvinnens rett til å styre egen reproduksjon.

Men samtidig er det også behov for å øve selvkritikk. I 1988 og 1992, må man ved de respektive verdenskongresser erkjenne at man igjen har glemt kvinneperspektivet. Man gjen-tar at kvinnerettigheter er humanistiske anliggender og en helt sentral del av menneskerettighetsengasjementet. Likevel skjer nøyaktig det samme neste – og neste gang. Kongressen pålegger hver gang seg selv både å ha kvinnetemaer som egne sesjoner ved kongressene og medlemsorganisasjonene pålegges igjen å øke antallet kvinnelige delegater og kandidater til styre og stell.

Ved kommende kongress til sommeren er det satt opp 15 mannlige og 3 kvinnelige innledere i de ulike sesjonene. Så det er itt no som kjem tå sæ sjøl...

Human-Etisk Forbund

Jeg merker at konferansen pirker borti ting jeg tar som selvsagt. Jeg kalte meg feminist før jeg kalte meg humanist. Humanisme står for likeverd uansett kjønn.

MEN – som for Anne-Hege Grung er det slik at det som er et ikke-tema, det som ikke står på dagsorden, ofte er mer problematisk enn det synes ved første øyekast.

Ved Kristian Horns 100-års dag var det bare menn som var funnet verdige til å innlede på det eksternt rettede minne-seminaret og til å bidra i tidsskriftet Humanist med "skråblikk på humanismen".

Forbundet ble i sin tid stiftet av et 4-mannsutvalg. Hundre år etter var uttrykket og inntrykket slående likt.

- 8 menn og 3 kvinner har fått Humanistprisen
- 6 menn og 2 kvinner har vært styreledere
- 4 menn og 2 kvinner generalsekretærer
- I landsstyret sitter det 4-5 kvinner og ca. 15 menn; år etter år.
- I Sentralstyret er det like mange av hvert kjønn.

Det er nå likere likevel å drive med ideologi – slik ekte mannfolk gjør, enn å drive alle seremoniene våre – slik damemennesker gjør.

Medie- og frontfigurene våre er oftest menn, mens mye av organisasjonsarbeidet og grunnlagsarbeidet leveres av kvinner.

På mange måter synes jeg jeg har grunn til å kjenne en ekstra skuffelse når vi ikke engang har noen ideologisk eller

teologisk begrunnelse for at det er slik – for at det kommer så skjævt og ulikt ut.

Det er nettverk og usynliggjøring, bevisste og ubevisste hersketeknikker

Min selvbiografi kunne hete: "Hvorfor damer ikke spiser lunsj på hotell Europa!" Det mannlige kontaktnettet som kvinner i alle bransjer og yrker opplever, glasstaket er en realitet. Mannlige ledere har en tendens til å omgi seg med mannlige rådgivere og til å rekruttere folk (av mannekjønn som er prikk like dem selv) enten det formelt legges opp til det eller ei,

Dagens utfordring er: Myten om at likestilling er oppnådd for sannheten er lammende taushet og manglende bevissthet og mer hegning om makt enn vi kanskje liker å tenke på.

Så jeg må hjem, brette opp ermene og ta de røde strømpene på igjen!

[Artikkelen "Humanisme og modernitet" av Paul Knutsen, Humanist nr 1/2004 har gitt meg viktige innspill til dette foredraget.]

Så var det tid for utenfraperspektivet gitt av forsker Berit Synnøve Thorbjørnsrud og Likestillingsombudets nestleder Lars Christensen.

Misforståelser om likestillingsloven og trossamfunn

Av Lars Christensen, nestleder, Likestillingsombudet

Leder i Den norske kirkes presteforening, Ingeborg Midttømme, uttalte i februar i år (2005) at hun stiller seg negativt til forslaget fra Aps programkomité om at likestillingsloven skal gjelde for Den norske kirke.

Presteforeningens leder er opptatt av at Den norske kirke ikke skal ha dårligere vilkår enn andre trossamfunn. Hun slår fast at Den norske kirke må behandles som et trossamfunn og uttaler at "Dersom det skjer at likestillingsloven blir gjeldende for trossamfunn som Det Mosaiske Trossamfund og de islamske trossamfunn, skal Den norske kirke likebehandles med dem. Skal man opprettholde unntaksbestemmelsen i likestillingsloven for trossamfunn, må også Den norske kirke være unntatt fra likestillingsloven." Midttømmes prinsipielle syn er at likestillingsloven ikke skal overstyre trossamfunnene.

Mange misforståelser

Uttalelsene viser at det fortsatt er mange misforståelser ute og går når det gjelder likestillingsloven og dens anvendelse i trossamfunn. Unntaket for "indre forhold i trossamfunn" i likestillingsloven §2 innebærer at trossamfunn lovlig kan forskjellsbehandle personer på grunn av kjønn – så lenge

forskjellsbehandlingen har en nær sammenheng med religionsutøvelsen i trossamfunnet. Unntaket gir trossamfunn rett til å forbeholde enkelte stillinger for menn, eller å bestemme at menn og kvinner skal ha ulike roller i religiøse ritualer. Forutsetningen er at forskjellsbehandlingen har en religiøs begrunnelse. Dette er den eneste logiske måten å forstå unntaket på ettersom poenget med unntaket er å beskytte den frie religionsutøvelsen, ikke å gi trossamfunn et carte blanche til å diskriminere kvinner.

Det er altså en misforståelse når Presteforeningens leder og mange med henne legger til grunn at likestillingsloven overhode ikke gjelder for trossamfunn. At dette er en misforståelse kan best forklares med noen eksempler:

En menighet som fra før har kvinner ansatt som prester, har en ledig stilling som prest. Ettersom menigheten har ansatt kvinnelige prester må det være klart at den ikke kan få medhold i at det er i strid med religionen å ansette en kvinnelig prest når den ledige stillingen skal besettes. En kvinnelig søker til prestestillingen må følgelig kunne påberope seg likestillingsloven på lik linje med alle andre arbeidssøkere.

To kvinner søker en ledig prestestilling. Den ene søke-

ren er gravid, og menigheten ansetter den som ikke er gravid. Den gravide søkeren må kunne påberope seg likestillingslovens vern mot forskjellsbehandling på samme måte som andre gravide arbeidssøkere, for ingen vil vel hevde at det er noen religiøs grunn til å velge kvinnen som ikke er gravid.

Kvinnelige prester må videre ha den samme retten til å bli likebehandlet som alle andre arbeidstakere når de først er ansatt, enten det gjelder spørsmål om lønn, ferie, permisjoner eller annet. For når kvinnene først er ansatt i slike stillinger, kan man vanskelig påstå at det foreligger religiøse begrunnelser for å gi dem dårligere arbeidsforhold enn deres mannlige kollegaer.

likestillingsloven gjelder for mange forhold

Likestillingsloven gjelder altså for en lang rekke forhold i Den norske kirke og andre trossamfunn. I forhold til likestillingslovens unntaksbestemmelse er det likegyldig om Den norske kirke er en statskirke eller ikke. Det som betyr noe er om trossamfunnet har et religiøst behov for å forskjellsbehandle kvinner og menn. I så måte foreligger det ingen felles vurdering av trossamfunn slik Presteforeningen synes å legge til grunn. Hvis religionsutøvelsen i Den Katolske Kirke, Det

Mosaiske Trossamfund og de islamske trossamfunn forutsetter forskjellsbehandling av kjønnene i større utstrekning enn det som er tilfelle i Den norske kirke – ja så har disse trossamfunnene også en større adgang til å påberope seg unntaket i loven.

Det er skuffende at Presteforeningens leder synes å tviholde på Den norske kirkens rett til å diskriminere kvinner, i stedet for å fokusere på at Kirken i dag stort sett ikke har noe religiøst behov for å diskriminere kvinner – og dermed skiller seg svært positivt ut fra de trossamfunn Midttømme ønsker at Den norske kirke skal settes i bås med.

Hvis man fjerner unntaket i likestillingsloven for indre forhold i trossamfunn, slik Arbeiderpartiet ønsker, vil det neppe endre rettstilstanden i særlig stor grad. Trossamfunn som forskjellsbehandler menn og kvinner på grunn av troen vil antakelig få medhold i at dette er tillatt etter det ulovfestede unntaket for saklig forskjellsbehandling. Men den pedagogiske effekten av å fjerne unntaket vil være viktig – for bare slik kan man få bukt med den seiglivede oppfatningen om at likestillingsloven ikke gjelder for trossamfunn i det hele tatt.

Religionsfrihet et hinder for likestilling og likestilling et hinder for religionsfrihet

Førsteamanuensis Berit Synnøve Thorbjørnsrud snakket om "Religionsfrihet et hinder for likestilling og likestilling et hinder for religionsfrihet". Hun ga en grundig gjennomgang av de utfordringer som foreligger for statlig regulering av dette feltet. Ulike syn på hvilke av de to verdiene som bør gis forrang ble drøftet. Undertegnede noterte seg spesielt spørsmålet om retten til å diskriminere kan være en hellig rett. Jeg noterte meg også spørsmålet om lovgivers unntak

fra de generelle bestemmelsene i Likestillingsloven kan bidra til ytterligere legitimering av forskjellsbehandlingen. Berit Thorbjørnsrud legger for øvrig siste hånd på verket til boka "Evig din? Ekteskap i det flerreligiøse Norge". Hennes foredrag var basert på innledningskapitlet til denne boka. Boka som utgis på Abstrakt Forlag og utgivningsdato er 8 juni 2005.

Jens Petter Elvestad

Etter foredragene var det lagt opp til workshop. Her følger workshopsledernes innledninger og noe av diskusjonen.

Utfordringer i familielivet

innledning: Nasim Riaz

Når en mann og en kvinne gifter seg eller begynner å bo sammen, står de overfor store utfordringer og må tilpasse seg til hverandres smak og behag. Utfordringene kan være religiøse, kulturelle, språklige og/eller sosiale. Hvis ektefellene har felles grunnleggende verdier, kan det være lettere å tilpasse seg til hverandres behov og interesser, men hvis de kommer fra forskjellige kulturelle, etniske eller religiøse bakgrunner, må de vise mer forståelse, toleranse og respekt for hverandre.

Store utfordringer

Kvinner eller menn som gifter seg i utlandet, møter større utfordringer. I Norge kan det oppstå store vansker for asiatiske menn med å tilpasse seg de nye kjønnsrollene. De er vanligvis vant til å ordne og styre alt både hjemme og ute, og det er ikke enkelt for dem å gli inn i den nye mannsrollen. Det er uhørt for dem å bytte bleier på sine barn, vaske opp eller støvsuge. De føler at de mister sin verdighet hvis de blir for opptatt med huslige sysler. Det kan oppstå store konflikter i familieforhold blant innvandrere/flyktninger i nye omgivelser.

Det kan også være en veldig vanskelig situasjon for en kvinne som kommer til landet og som er uten solid skolebakgrunn, som ikke får lære språket på en ordentlig måte, ingenting vet om norsk skikk og bruk og som er usikker på sine rettigheter og plikter. Situasjonen kan lett forverre seg hvis det oppstår konflikter i familien. Noen ganger blir konfliktene alvorlige og en kvinne kan føle at alle i familien står mot henne. Hvis hun protesterer, så risikerer hun å bli kastet ut av landet. Her må hun leve under stor psykisk belastning. Kvinner trenger råd og hjelp i samlivet særlig basert på forebyggende arbeid. De bør få hjelp til å skaffe seg et nettverk.

Barn med liten voksenkontakt

De fleste barn i Norge bor ikke i storfamilier. De får ikke mye kontakt med voksne. En god del utenlandske foreldrepar i Norge arbeider begge for å dekke alle utgiftene, kommer seint

hjem slitne fra arbeidet, og har ikke tid til å snakke med barna eller hjelpe dem med hjemmelekser. En direkte konsekvens av dette er at barna ikke får en ordentlig oppdragelse, de mangler kjærlighet, omsorg og varme. Foreldre får mindre tid til å lære barnet om sosiale og religiøse normer gjennom primærsosialisering hjemme. Barna tilbringer mye mindre tid hjemme i familien enn før og kan lett lære ting som foreldrene ikke setter stor pris på. Hvis barna ikke har god kommunikasjon med sine foreldre og mangler tilstrekkelig kunnskaper om foreldrenes språk, religion og kultur, blir det en kløft mellom dem og deres foreldre.

Foreldremyndigheten trues

Barn vil gjerne gjøre hva de vil og kan si rett ut til foreldrene at de ikke kan bestemme over dem. Foreldremyndigheten blir særlig truet av barn som er mer opptatt av sekulære trender og tradisjoner, og som mangler en balansert måte å tenke på. En god del foreldre skjønner ikke godt nok at barnevernet kan hjelpe dem når det oppstår vanskelige situasjoner i familien. De er usikre og redde for å sette grenser i forbindelse med barneoppdragelse. En god del av den nye generasjonen er påvirket av den nye livsstil som kan føre til ustabile familieforhold. Mange foreldre er opptatt av at deres barn gifter seg på en ordentlig måte og holder seg til et stabilt familiemønster slik at de blir gode forbilder for sine barn. De vil gjerne arrangere ekteskap for dem, men av og til virker det slik at et arrangert ekteskap glir lett inn i tvangsekteskap, og derfor kommer den nye generasjonen i konflikt med sine foreldre.

Hva kan så gjøres for å få slutt på disse problemene? Det er klart at det må til en del holdningsskapende arbeid. Det må snakkes med både foreldre og barn og forklare dem deres rettigheter og øke kommunikasjonen mellom partene. De viktige samfunnsinstitusjonene i denne sammenheng vil være skoler og moskéer og forskjellige sosiale organisasjoner.

Ellen Gosh leder for Senter mot etnisk diskriminering åpnet konferansen. Her samtaler hun med Nasim Riaz leder for kvinnegruppa i Islamsk Råd. Foto: Arild Knutsen.

Ledere i moskeene kan snakke med, og påvirke foreldrene ved aktivt å gå ut å fordømme tvangsekteskap fra et islamsk ståsted. Sammen med foreldrene må skolene/moskeene videre oppdra barn slik at de vet om sine rettigheter/plikter. Forskjell mellom tvangs- og arrangert ekteskap må klargjøres. Det vi kan si, er at innenfor en arrangert ekteskapsramme i motsetning til tvangsekteskap, har gutten og jenten likeverdig anledning til å bestemme over sin egen fremtid, og det er de som bestemmer hva de foretrekker. Et arrangert ekteskap, i riktig forstand, vil medføre at de respektive parter har full frihet til å velge, de opplever gjensidig respekt, tilfredstillelse og kjærlighet fra hverandre.

Minoriteter/muslimske foreldre/ungdommer møter også andre nye utfordringer i sine nye omgivelser. Vi kan for eksempel nevne blandede ekteskap som en stor utfordring for familieforhold, og særlig mest utfordrende i tros- og livssynsfæren. Som nygifte kan mann og kone praktisere sin tro på sin egen måte, men det kan oppstå vanskelige situasjoner når ekteparet får barn. Hvilke tradisjoner og verdier skal føres videre? Skal barnet døpes eller får det høre Guds navn i ørene i form av bønnerop ved fødselen? Skal omskjæring av en gutt forekomme for å videreføre Islams tradisjon, eller vil familien ikke ha det? Skal barna gå i moskeen/tempelet eller til kirken eller ingen steder? Får de lov til å spise svinekjøtt? Kan partene lage religiøse kompromisser?

Gjensidig respekt må være utgangspunktet

Det er ikke enkelt å få svar på disse spørsmålene. Det er en meget vanskelig oppgave for foreldre med ulik tro å oppdra barn. Vi må takle det på en klok måte. Gjensidig respekt for hverandres tro må være utgangspunktet for diskusjon når slike ektepar diskuterer religiøse spørsmål sammen med sine barn. Unge par bør få veiledning fra sine religiøse ledere før og etter at de har giftet seg. Det bør finnes informasjon i form av dokumentære filmer/hefter for blandede ekte-

skap. Det bør være flere møteplasser hvor de kan utveksle erfaringer.

Når forskjellige nasjoner møtes, får de nye utfordringer, og lærer å takle dem med visdom og på erfaringsgrunnlag. De påvirker hverandre, og deres kultur kan bli forandret eller kan berikes i møte med andre kulturer. Altså, vi kan lære av hverandre. Kvinner/menns kulturelle og sosiale situasjon vil stadig endres i forhold til økonomiske og sosiale behov. Men det er viktig å holde balansen for å bevare stabile familieforhold. Kjærlighet og hengivenhet mellom alle familiemedlemmer bør fortsatt danne grunnlag for å opprettholde en sunn og god familieenhet.

Momenter fra samtalen

Etter min innledning diskuterte gruppa. Særlig konsentrerte vi oss om hvordan familien kan fungere godt, og hvorfor kvinner blir undertrykket og diskriminert. Siden vi hadde dårlig tid for gruppearbeid/workshop og det var veldig få som var tilstede, ble diskusjonen ikke så grundig som vi ønsket.

Det ble hevdet at det ikke bare er kvinnens ansvar at ekteskapet lykkes, men at begge må jobbe sammen. Mannens og kvinnens familie har også stor innflytelse på ekteskapet, og familiens positive eller negative holdninger overfor hverandre er viktige faktorer med tanke på om ekteskapet fungerer eller ikke. Man trenger støtte fra både kvinnens og mannens familie

Under diskusjonen ble vi enige om at kvinnediskriminering ikke er et religiøst særproblem, men en arketypp, dvs. et universelt kulturelt betinget problem. Mannen har en privilegert posisjon i samfunnet ved at de er fysisk sterke og utfører tunge og viktige oppgaver. De blir dermed verdsatt mer enn kvinnen som ikke er like fysisk sterk, og menn kan lett bruke dette til å diskriminere eller å undertrykke kvinner. Det ble konstatert at familien representerer et minisamfunn hvor alle har plikter og rettigheter, og de må jobbe sammen for at familien skal fungere godt.

Holisme og likestilling

innledning: Jens-Petter Elvestad, Holistisk Forbund

Jeg meldte meg på denne konferansen fordi jeg er opptatt av livssyn, religiøsitet og åndelighet – og fordi jeg interesserer meg for og lar meg frustrere av alle de rollene vi påtar oss eller blir tildelt i denne vår felles verden. Jeg hadde tenkt å bare lytte, men lot meg på forespørsel friste til å holde en liten innledning. Så sitter jeg her da, som mann blant mange kvinner – og som en representant for en av våre nyeste og minste offentlige godkjente tros- og livssynsorganisasjoner.

Mitt tema er "Holisme og likestilling", og jeg skal forsøke å kort si noe om begge, hvordan disse henger sammen, og også forsøke å gi noen tanker om hvordan jeg tror at andre livssyn forholder seg til likestillingsbegrepet. Særlig det siste er et stort tema, og jeg skal prøve å holde meg til de tildelte femminutter.

Holisme først.

Holisme er et etter hvert mye brukt begrep, og det brukes i mange sammenhenger. I bokmålsordboka finner man for eksempel følgende definisjon: "vitenskapelig metode som bygger på at helheten er avgjørende, ikke studiet av isolerte trekk". Det var holisme som vitenskapsmetode (motsetningen er reduksjonisme). Går vi på internett og søker på ordet, finner vi et mylder av pekere til ulike alternative behandlingsformer som alle roser seg av å forholde seg til det holistiske mennesket, dvs HELE mennesket (kropp, sjel og ofte ånd). Disse tingene henger selvsagt sammen, men det er ikke først og fremst vitenskapsmetodene eller behandlingsformene som er mitt og vårt anliggende, men holismen som livssyn. De av dere som har hatt litt kontakt med oss, vet at de fleste holister ikke er spesielt glade over å bruke ordet "Gud". Vi får som oftest forvirrende og negative assosiasjoner fra barndommen, for eksempel på grunn av velment og tradisjonell kristen oppdragelse. Mange av oss opplever også ordet som upresist, og begrensende – og dessuten som ikke spesielt godt i samsvar med hva vi selv har erfart: Vi har kort sagt ikke sett noe til "Ham". Dette betyr ikke at vi holister mangler åndelige erfaringer. Grunnen til at vi velger å organisere oss i et eget forbund (og ikke for eksempel i Human-Etisk Forbund), er at mange av oss har hatt sterke og positive åndelige erfaringer. Litt spøkefullt kan vi sitere Darwin P. Erlandsen om at "det er mer mellom himmel og jord, enn det strengt tatt er plass til". Vi kan bare ikke forstå hvorfor vi skal konsultere bøker for å finne ut om disse erfaringene er riktige eller gale. Intet galt sagt om "hellige tekster" – mange er vel-egnet til å inspirere også en holist.

Holistisk Forbunds medlemmer samles om at "alt er forbundet og er en del av samme åndelige virkelighet". Vi søker dessuten "kunnskap og refleksjon omkring åndelige spørsmål ubundet av dogmer og tradisjonelle trosretninger, uten at vi sier hva som er det ene og sanne riktige." Vi priser dessuten mangfold og dialog som viktige verdier, og du skal derfor helst ikke treffe på en holist som prøver å overbevise deg om at holismen er det eneste sanne og rette. Du treffer gjerne heller en holist som er nysgjerrig på ditt livssyn, og som gjerne samtaler med deg om dine erfaringer. Skal man plassere oss i et livssynsmessig landskap, går det kanskje an å si at vi representerer den tredje veien mellom materialisme og ateisme på den ene siden og dogmatisk religiøsitet på den andre. Vi tror på det vi selv har erfart, og er interesserte i andres erfaringer. Verken mer eller mindre. Dette har vi felles med mange buddhister, sufier, kristne mystikere osv.

Kjønnsidentitet

Nå er det ikke så lett å snakke meningsfylt om kjønnsidentitet og kvinneroller uten å komme inn på menneskebilde og etikk. Det må bli tilsvarende kort. Man kan på mange måter oppfatte oss som humanetikere, idet vi mener at etikken skal hvile i sin egen begrunnelse – uten påbud eller andre direktiver fra noe fjernt guddommelig. Vi bekjenner oss til verdiene i Menneskerettighetserklæringen og i The Earth Charter, og håper å kunne gi vårt bidrag til utviklingen av en felles global etikk. Når det gjelder de mer private utfordringer i etikken, oppfatter vi ikke oss selv som verken syndige eller ynkelige vesener. Det avgjør vi selv gjennom våre egne handlinger og vår egen utvikling. Den gylne regles maksime om å "ikke gjøre mot andre det du ikke vil at de skal gjøre mot deg" er like holistisk som den er kristen eller buddhistisk. Når vi holister sier at "alt er en del av den samme åndelige virkelighet", så betyr dette selvsagt at vi selv også har del i denne.

De fleste holister er opptatte av selvutvikling, noe som fører til at mange av oss er opptatte av Carl Gustav Jungs psykologi. Mange av oss erfarer dessuten at bedre kontakt med vårt inneste "selv" også gir kontakt med "Det hele" (noen av oss sier "Det Ukjente", andre "Gud", personlig foretrekker jeg "Kilden"). At vi på denne måten kan beskrive oss som en del av "Helheten", gir etter min mening ytterligere begrunnelse for menneskeverdet – utover den selvforklarende humanetikken. Filosofen Immanuel Kants kategoriske imperativ om "aldri å bruke et annet menneske kun som middel" samsvarer godt

med et menneskesyn som gjør at vi ikke kun kan oppfattes som (bruks)objekter. Vi er nemlig også subjektive vesener med et åndelig forankret selv, som fortjener å behandles deretter. Mennesket blir på denne måten "alle tings mål".

Ingen hellige skrifter

Hva har så dette med likestilling og kjønnsroller å gjøre? Vel: Vi har ingen hellige skrifter som ber oss om å tro på noe annet enn det vi selv har erfart. Det betyr at vi kan være preget av den norske kulturen på dette området – en kultur som vel i stadig større utstrekning framhever det likeverdige ved begge kjønn. De norske holdningene framhever nok likevel likeverdet og likestillingen sterkere enn de tilsvarende "norske handlingene" på samme område. Vi har fortsatt en vei å gå. Nordmenns (og nordkvinners) holdninger er dessuten ikke entydige: Når kvinnelige og/eller homofile prester ikke anerkjennes i svært mange trossamfunn i dagens Norge, så må man gjerne påberope seg "hellige skrifter" og religionsfriheten. Jeg forstår det. Men det samsvarer dårlig med en sentral menneskerettslig forestilling om alle menneskers likeverd – også kvinners og homofiles verd. Det kan heller ikke være behagelig å måtte beskyttes mot norsk lovgivning på disse områder gjennom egne unntaksbestemmelser: Det kan lett oppfattes som at enkelte menneskerettigheter ikke trenger å gjelde i bestemte trossamfunn. Når man i mange troendes kretser hevder at "homofil legning" er OK, men at "homofil praksis" er en vederstyggelighet for Gud, så er dette ikke holisters holdninger på dette området.

Holister stiller seg også uforstående til så vel påbud som forbud mot bruk av hijab, og stiller seg sterkt avvisende til kjønnslemlestende (omskjæring) av kvinner. For eget vedkommende har jeg lyst til å tillegge at "det er da forunderlig så mye energi som skal brukes i mange religiøse kretser på å regulere andres seksualliv"! Jeg har personlig svært vanskelig for å tro at "Gud" (dvs Kilden) kan anse dette som menneskehetens viktigste forbedringsområde. En holistisk holdning til dette må tvert imot være å prise mangfoldet – også det seksuelle. Dessuten: Trenger vi nå å være så overbeviste om at sex og åndelighet utelukker hverandre?

Guds kjønn ikke bare er ordkløveri

Så - et siste tema i denne springende oversikten: Når vi alle er del av og har del i den samme uendelige helheten (og kan erfare denne i vårt eget selv), da har det vel neppe noen mening å tilordne "Gud" et bestemt kjønn. Skal den uendelige Kilden gis et kjønn, er det vel like nærliggende å omtale henne som et hunkjønn – alternativt som tve-kjønn. Vi snakker jo tross alt om alt! Jeg er redd for at dette med Guds kjønn ikke bare er ordkløveri, men at det gjør noe med en kultur å omtale noe så mektig som hele tilværelsens årsak som noe kjønnslig. Jeg mener: Det er typisk mannlig (evt kvinnelig) å være allmektig/god osv.

Jeg må innrømme at jeg ikke er sikker på hvor dette startet. Var det de hellige skrifter som medvirket til patriarkalske samfunn? Eller var det de patriarkalske samfunnene som

gjorde Gud mannlig i sine hellige skrifter? Kan hende er dette som å spørre om høna og egget, og at disse forestillingene styrker hverandre? I så fall: Kanskje ville vi komme lengre i likestilling og åndelig erkjennelse ved å dyrke "Henne" i et par hundre år framover, for så til slutt å enes om at ett kjønn begrenser hennes karaktertrekk?

Kvinnens kår i Den norske kirke

innledning av Marianne Bjelland Kartzow

Den norske kirke har et enormt mangfold, ikke bare av menn og kvinner, men også av mange forskjellige menn og kvinner. Det jeg vil si om "kvinnens kår" her i dag vil derfor bli en av mange mulige og sanne fortellinger, preget av hvem jeg er, hvilken rolle jeg har i kirkefelleskapet, mitt kjønn, min alder, min bakgrunn osv.

Men ikke alt er like subjektivt. Den norske kirke har på høyeste plan en uttalt målsetning om at kvinner skal få tilgang på alle nivåer i institusjonen. I en egen strategiplan fremmes ulike målsetninger for dette likestillingsarbeidet (se Kvinnespørsmål 1999), vedtatt av kirkens høyeste valgte organ, Kirkemøtet. Fra 1988-1998 var vi med i Det økumeniske kvinnetiår hvor kirken verden over satte fokus på kvinner i sine områder. Her i Norge ble det bl.a. jobbet med kjønnsinkluderende liturgi (særlig 8-mars heftet), lederkurs for kvinner, og arbeid med vold mot kvinner (se hefter). Samtidig med disse uttalte målsetningene og strategiene gjelder ikke likestillingsloven for indre forhold i Den norske kirke, som i andre tros-samfunn, slik at det for eksempel i ansettelsessaker kan argumenteres med at en ikke ønsker å ansette kvinner ut fra teologiske argumenter. Likevel er det vanlig at setningen "Kvinner oppfordres til å søke" står nederst på stillingsutlysninger. Den norske kirke prøver å ha to tanker i hodet samtidig.

Leder det lokale frivillige arbeidet

Når vi spør om hvordan kvinner har det i Den norske kirke, er det lett å fokusere på om kvinner kan ha lederroller eller hvor mange kvinnelige biskoper vi har. Men de fleste kvinnene i kirken finner vi i benkeradene i de mange kirker landet over. En stor majoritet av dem som driver og leder det lokale frivillige og ulønnede arbeidet er kvinner. Til en viss grad er kvinner også godt representert i råd og utvalg på lokalplanet, mens i de regionale og nasjonale styringsorgan er menn i overvekt. Det lokale kvinnemiljøet med misjonsforeninger og basarer til inntekt for vanskeligstilte mennesker verden over, var faktisk svært tidlig ute med å rekruttere kvinner til misjonær- og lærertjeneste under fjerne himmelstrøk, på den tiden da det ennå var uhørt at kvinner skulle ha lønnet arbeid i Norge.

Flertall menn

Blant de geistlige, ordinerte, er det et stort flertall menn, til tross for at studiestedene har uteksaminert like mange kvinner som menn i en god del år, at vi har en kvinne som leder for prestenes største fagforening, og at Norsk kvin-

nelig teologforening har som målsetning å skape gode nettverk for kvinnelige prester. Det var så tidlig som i 1961 at Ingrid Bjerkås ble ordinert til landets første kvinnelige prest, en aldrende kvinne som fikk tjeneste ved havgapet i Nord-Norge. Hun var fra Bærum, hadde barn og barnebarn, og tok med seg sin noe eldre mann som stelte hjemme i prestegården (se "Mitt kall"). Motstanden var stor, men det var også støtten. Etter henne fulgte flere kvinner, selv om det i dag ikke er mer enn ca 15 % av prestene i ordinær prestetjeneste som er kvinner. I 1988 fikk vi vår første kvinnelige prost, Astrid Bjellebø Bayagan i Drammen, og per i dag finnes totalt 13 kvinnelige proster. Rose Marie Køhn ble biskop på Hamar i 1993, mens vår andre kvinnelige biskop ble utnevnt i fjor, Laila Riksaasen Dahl i Tunsberg.

Ved hver av disse milepælene har motstanden blusset opp, men noe betydelig motstand mot kvinnelige prester kan vi ikke si at finnes i Den norske kirke i dag, i alle fall ikke som er synlig i offentligheten. En har forsøkt å lage kjørerregler for hvordan en rent praktisk skal håndtere situasjonen hvis en kvinne og en kvinneprestmotstander skal tjenestegjøre sammen. Til en viss grad er dette et regionalt problem visse steder i Nord og på Sør- og Vestlandet, men i dag ordinerer alle biskopene kvinner til prestetjeneste. I Svenska kyrkan har en valgt å la kvinneprestmotstanderne vike for kvinnene, det vi si at det ikke tas hensyn til deres overbevisning som et grep for å beskytte kvinnene. Noe slikt har det vært liten villighet til å gjøre i Norge, med det argumentet at også kvinneprestmotstanderne har sin rettmessige plass i vår kirke, og at en ønsker å romme mangfold. Det har også bydd på problemer at vi har kvinnelige prester og biskoper i noen av våre økumeniske samarbeidsavtaler, blant annet med Den anglikanske kirke som godtar kvinnelige prester, men ikke prester, uavhengig av kjønn, som er ordinert av en kvinnelig biskop.

Ikke først i historien

Når vi utforsker kvinnens kår i kirkefelleskapet kan det være bra å minne om at vi ikke er de første i historien som er opptatt av dette med kjønn. I Det nye testamentet som utgjør de kristnes felles hovedtekst, finner vi flere vitnesbyrd om at de første kristne var opptatt av dette og at de forsøkte å leve side om side med ulike oppfatninger. De stilte seg spørsmål som: "Skulle en gifte seg eller leve ugift?" (Dette gjaldt både kvinner og menn.) "Var det ulike veier til frelse for kvinner og menn?", "Kunne kvinner ha lederroller?", "Kunne menn gå på akkord

med sin egen tids mannsrolle i kristendommens tjeneste?"

Døperen Johannes, Jesus og Paulus fremstod for omverdenen som unormale menn i sin sterke og lidenskapelige overbevisning, i at de inntok både mors- og farsroller, og for Jesu del, at han døde en skamfull og nedverdiggende død. De brøt med datidens forestillinger om hvordan en mann skulle være, noe som gjorde kristendommen sårbar for baktalelse og forfølgelse.

Dette viser oss noe om at uenigheter ikke er en moderne oppfinnelse og at spørsmålet om kjønn har vært i bevegelse så lenge kristendommen har eksistert. Når vi ser på "kvinnens kår" kan vi derfor ikke unngå å se på "menns kår" samtidig, fordi mennesker ikke lever isolert, men i fellesskap. Jeg vil avslutte denne innledningen med noen utsagn som nettopp sier noe om kjønn i kirken, utsagn jeg har hørt av aktive kirkegjengere de siste 10 årene:

- Grunnen til at bare kvinner går i kirken, er at kristendommen er så feminin.
- Gud er mann, biskopen er mann, presten er mann, mens de som sitter i kirkebenken og lytter, er kvinner. På denne måten blir det god kjønnsbalanse.
- En prest er en mann, mens en kvinnelig prest er en kvinne.
- Prestetjenesten har mistet noe av sin status etter at kvinnene gjorde sitt inntog.
- Kvinnelige prester har tilført kirken et omsorgsaspekt som menn ikke på samme måte representerer.

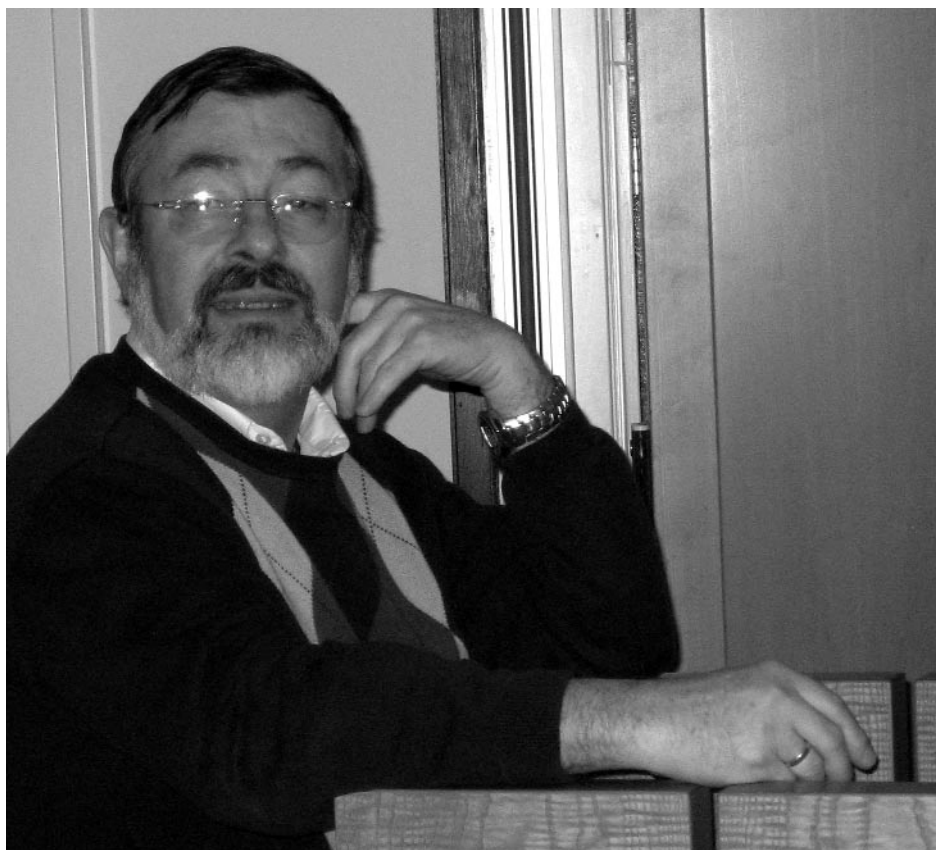
Momenter fra samtalen

Det trengs mer uskikkelighet i Den norske kirke – det at det blir flere kvinner i lederposisjoner er ingen garanti for kvinnefrigjøring! Menn må også med i kampen, og kjempe mot strukturer som gir dem rollen som undertrykker eller hersker.

En kan ikke "klippe vekk" kjønn fra agendaen, f. eks ved å redusere stillingsprosenten til kvinnekonsulenten eller avskaffe den permanente nemnd for kjønn og likestilling, og så tro at likestillingen kommer av seg selv. Hvis en ikke gjør noen grep, vil utviklingen faktisk stoppe opp eller gå tilbake. Det er grunn til å rope et varsku i Den norske kirke når en ser hvor lite som har skjedd på likestillingsfronten siden det økumeniske kvinnetiåret ble avsluttet i 1998.

I økumenikken og religionsdialogen må en være på vakt så ikke likestillingsaspektet er det første som forhandles bort, som Hege Scheie utalte det i Maktutredningen: Likestillingen har vikeplikt.

Språk skaper virkelighet. Liturgien er nedarvet språk som gir uttrykk for en annen tids maskuline strukturer. Hvordan kan kvinner overleve med det patriarkalske språket som dominerer kirkens liturgi?

Jan Benj. Rødner er leder for Samarbeidsrådet for tros- og livsynsamfunn. Han avsluttet konferensen. Foto: Arild Knutsen.

Samarbeidsrådet for tros og livssynssamfunn i Norge ble stiftet 30. mai 1996. Hovedoppgaven for rådet er å fremme gjensidig respekt og forståelse mellom ulike tros- og livssynssamfunn. Rådet arbeider for å forhindre at trosforskjeller blir brukt som grunnlag for å fremme fordommer og fremmedfrykt.

Medlemmer i Samarbeidsrådet er Baha'i-samfunnet i Norge, Buddhistforbundet, Den norske kirke ved Mellomkirkelig råd, Det Mosaiske Trossamfund, Gurduara Sri Guru Nanak Dev Ji, Holistisk Forbund, Human-Etisk Forbund, Islamsk Råd Norge, Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige, Norges Frikirkeråd, Oslo Katolske Bispedømme, Sanatan Mandir Sabha, Norway.

STLs skriftserie nr. 1 2005

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

Rådhusgaten 1-3 0151 Oslo, tlf. 23 08 13 40
E-post: samarbeidsraadet@trooglivssyn.no
www.trooglivssyn.no